

KURD DI ÇARÇOVEYA TEFSÎRA AYETA ŞAZDEMÎN A SUREYÊ FETHÊ KURDS IN THE CONTEXT OF THE INTERPRETATION OF THE SIXTEENTH VERSE OF SURAH AL-FATH

Mustafa ÖNCÜ*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 22/09/2020
Accepted // Pejirandin: 13/10/2020
Published // Weşandin: 30.11.2020
Pages // Rûpel: 43-51

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: Öncü, Mustafa, (2020). Kurd di Çarçoveya Tefsîra Ayeta Şazdemîn a Sureyê Fethê, *Kurdiname*, no. 3, p. 43-51

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Di derbarê Kurdan de çavkanîyên Erebi gelek girîng in. Ev çavkanî, bi xêra dîne Îslamê berfirehtir bûne. Dema ku mirov bixwaze li ser dîroka Kurdan lêkolînan bike, divê bi zimanê Erebi baş bizanibe da ku bigêhêje van çavkanîyan. Di çavkanîyên Erebi yê wek çavkanîyên dîrokê, erdnîgarîyê, tefsîrê, hedîsê, fiqhê, eqîdê, kelimê, felsefê, helbest û edebiyatê de gelek agahî li ser Kurdan hene. Çavkanîyên sereke bêguman Qur'ana Kerîm û tefsîrên wê ne. Di Qur'ana Kerîm de navên gelan pir cih nagre. Qur'an, bi piranî li ser prensîban radiweste. Hinek "mebadîê 'umûmî" ango zagonên giştî datîne. Yek caran behsa gelan jî dike. Wekî Rum, Erebi, Benî Îsrâil hwd. Nêrîna Qur'anê nêrîneke îmanî ye. Navê gelên wekî Kurd, Erebi, Tirk, Îngîlîz, Fars û hwd. di Qur'anê de cih negirtine. Lê belê piştî Hz. Pêxember (s.x.l) hinek tefsîr li ser Qur'anê hatin nivîsandin. Di van tefsîran de hîn di dema sehabî û tabînan de hatiye gotin ku filan ayet îşareta filan miletî dike. Di filan ayetê de behsa filan qewmî û miletî tê kirin. Ji wê demê û heya îro di gelek tefsîran de navê Kurdan cih girtiye. Hinek mufessîran gotine ku "di filan ayetê de qala Kurdan tê kirin.", "Filan ayet behsa Kurdan dike.", "Ev ayeta Kurdan nîşan dide." û hwd. Ev jî nîşanî me dide ku bêjeyên wek Kurd, Kurdî, Ekrad bi 1400-1500 salî berî niha jî bi heman formê dihatin zanîn. Wek mînak ayeta şazdemîn a sûreya Fethê. Di hinek tefsîran de di çarçoveya vê ayete de qala Kurdan hatiye kirin û hatiye gotin ku di vê ayetê de behsa qewmekî tê kirin û ew qewm jî Kurd in. Ev gotar li ser vê mijarê rawestîya ye.

Peyvên Sereke: Qur'ana Kerîm, Tefsîr, Kurd, Kurdî, Erebi, Çavkanîyên Erebi

Abstract

Arabic sources are important. These resources are further developed through Islam. If you need to do research about Kurds, you need to know a good Arabic for it. There are a lot of information about Kurds in Arabic sources such as history, geography, fiqh, tafsir hadith, kalam, philosophy, poetry and literature. Its main sources are the Qur'an and Qur'anic books/commentary of Qur'an. Qur'an does not include many names of nations and races. Qur'an sets general principles. Based on these principles, sometimes Arab, Greek, Christian, etc. names are included. It is possible to come across Kurdish subspecies in Qur'an and Qur'anic commentaries. This shows us that the words like Kurd, Kurdish, Akrad, were used 1400-1500 years ago. It can be inferred that

* Doç. Dr., Mamosteyê Fakulteya Zanistên îslamî Ya Zanîngeha Mersîne, mistefaoncu63@hotmail.com, Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2661-1147>

the Kurds were known by the Arabs at that time. In some tafsir books there is information about the Kurds. Some of the verses contain information about the Kurds in their exegesis. Here are some of these verses. For example, the sixteenth verse of Surah Fatah. In some commentaries, the Kurds are mentioned in the context of this verse and it is said that in this verse a nation is mentioned and that nation are also Kurds. This article focuses on this topic.

Keywords: Holy Qur'an, Interpretation, Kurds, Kurdish, Arabic, Arabic Sources

Destpêk

Xwedayê Teala însan afirand. Peywira însên, îbadet û exlaq e. Da ku însan ji Xweda Teala re îbadetê bike. Bi vî rengî însan digihêje bextewariya vê dinyayê û axîretê. Ji bo vê yekê ji însanan re gelek pêxember şandine. Vehy ji wan re şand û gelek pirtûkên pîroz dane wan. Yek ji van pêxemberan û kîtaban, pêxemberê me Hz. Muhammed (s.x.l) û pirtûka me ya pîroz Qur'ana Kerîm e. Wek tê zanîn, zimanê Qur'anê Erebi ye. Piştî ku Qur'an hate berhevkirin û li ser ruyê dinyayê hate belavkirin, ji bo ku baş bê fêmkirin gelek tefsîr li ser hatin çêkirin. Van şîroveyan wateya Qur'anê vegotin. Dîsa xwestin ku mirov, mebesta Xweda Teala bi alîkariya van ayetan fêm bikin. Ev karê giran ji dema Hz. Pêxember (s.x.l) û sahabîyan û tabînan dest pê kirîye û heta îro jî hatîye domandin. Ji bo ku wehya Xwedê Teala baş bê fêmkirin di gel van tefsîran hinek ilmên dîn jî hatin holê û ev xebat bûne çavkanî ji bo me ku em hîn baştir li Qur'anê fêm bikin.

Ji ber vê yekê derbarê Kurdan de çavkanîyên Erebi gelek girîng in. Ev çavkanî, bi xêra dîne Îslamê berfirehtir bûne. Dema ku mirov bixwaze li ser dîroka Kurdan lêkolînan bike, divê bi zimanê Erebi baş bizanibe da ku bigihêje van çavkanîyan. Di çavkanîyên Erebi yên wek çavkanîyên dîrokê, erdnîgarîyê, tefsîrê, hedîsê, fiqhê, eqîdê, kelimê, felsefê, helbest û edebiyatê de gelek agahî li ser Kurdan hene. Mirov ji van çavkanîyan li kîjanan binihêre dê mirov di nav rûpelan de bibîne ku behsa Kurdan hatîye kirin. Di vî warî de tefsîrên Qur'ana Kerîm gelek girîngin. Gelek ji wan tefsîran heya îro hatine û gihîştine destê me. Di hinek tefsîran de hatîye gotin ku filan ayet a Qur'anê behsa Kurdan dike.

Li gorî tesbîtên me, ev ayetên Qur'ana Kerîm ku hinek mufessîran gotine ku mijara wan Kurd in, çar-pênc heb in û weha ne:

- 1- Ayeta çil û çaremîn ya sûreyê Hûd (Hûd 11/44).
- 2- Ayeta bist û duyemîn ya sûreyê Kehfê (Kehf 18/22).
- 3- Ayeta şêst û heştêmîn ya sûreyê Enbîya (Enbîya 21/68).
- 4- Ayeta şazdemîn ya sûreyê Fethê (Feth 48/16).

Ji bilî van ayetana di hinek ayetên din de jî gelek mufessîran bi hinek munasebetan behsa Kurdan kirine. Beşek ji van nêrînên mufessîran li lehê Kurdan e, qismek jî li dijî Kurdan e. Emê di vê gotarêde li ser ayeta şazdemîn ya sûreyê Fethê rawestî. Ka di tefsîrên Qur'ana Kerîm de mufessîran bi çi hawayî behsa Kurdan kirine emê derxînen holê.

Di hedîsên Pêxemberê me Muhammed (s.x.l) de jî behsa Kurdan hatîye kirin. Wek mînak, di pirtûkên hedîsan de tê gotin ku Hz. Pêxember qemîs/qotikê xwe daye sehabîyekî û ji dêvla wî ve jî qotikekî “Kurdî/enbîcanî” ji wî sehabeyî girtîye. (Ahmed b. Hanbel, 1421/2001: XXXX/223.) Ji xeynî van agahîyan wekî ku tê zanîn, Caban el-Kurdî (r.x.l) û kurê wî Meymûn el-Kurdî bi nav û deng in. Lewra Caban sehabîye û Meymûn jî ji tabîinan buye. Meymûn di ilmê hedîsê de xwedî cîhekê girîng e. Mirov di van rîwayetan de rewşa Kurdan ya aborî jî dikare bibîne. Lewra, hîn wê demê -berî niha bi 1400-1500 salî- celebek pirtî bi navê “Pirtîyê Kurdan” hebûne. (Îbn Hacer, el-Esqelanî, 1379 : I/87-299-485, VI/609).

Di çavkanîyên Erebi de di pirtûkên tesewwufê de jî behsa Kurdan tê kirin. (el-Esbehanî, Ebu Nuaym, 1409: VIII/228). Tiştêkî din î balkêş jî ev e ku di hinek çavkanîyên Erebi de behsa Kurdên Îsfahanê tê kirin. (el-Esbehanî, Ebu Nuaym, 1409: VIII/228). Di hinek çavkanîyan de jî dema ku behsa elametên roja qiyametê tê kirin, di wê derê de qala Kurdan dikin. Di vê derê de hatîye ragihandin ku Hz. Muhammed (s.x.l) gotîye “heta ku hûn bi hinek qewman re şer nekin qiyamet ranabe. Ew qewm ewên ku sol û pêlavên wan ji mû ne an jî ji pirçê ne”. Hatîye ragihandin ku ew qewm Kurdin. (el-Merwezî, t.t: II/ 683).

Di pirtûkên fiqhê de jî behsa Kurdan hatîye kirin. Di behsa kirîn û frotinê de qala taylasan/şasîk/xav a Kurdî tê kirin. (es-Serahsî, 1414/1993: XIII/28). Di mijara mehr û telaqê de jî behsa Kurdan tê kirin (Îbn Teymîyye, 1978: I/556). Di behsa mehrkirina carîyeyan de, (Îbn Teymîyye, 2004: I/138), di behsa cihadê de (Îbn Teymîyye, 1422: V/301), jî herweha.

Di çavkanîyên Erebi de mirov dikare hinek mezhebên olî ku Kurdan pê întîsap kirine jî bibîne. Di hin deveran de tê gotin ku Kurd li ser mezhebê Îmamê Şafiî ne. Kalamullah mexluqe an ne? Qedîm e an ne? Di vê mijarê de jî Îbn Teymîyye (w.728/1328) gotîye ku hinek Kurd ew qas di vî warî de pêşve çûne û dibêjin ku hetta hibra di mushefê de jî qedîm e. (Îbn Teymîyye, 1995: XII/238). Lê ew vê nêrîne qebûl nake û rexne dike.

Di pirtûkên dîrokê de jî pir caran behsa Kurdan hatîye kirin. (el-Himyerî, Suleyman, 1420: II/599). Gava ku mirov li kitêbên tarîxê dinêre mirov dibîne ku di dema Moxolan de beşek ji erdê Yemenê di bin destê Kurdan de bûye (el-Maqrizî, t.t: XII/316). Dîsa di nav 130 pirtûkên dîrokê ên Erebi de nêzî hezar carî bêjeya “Ekrad” derbas dibe. Bi sed caran bêjeya “Kurdî” û “Kurd” cîh girtiye. (ed-Dînewerî, Ebu Hanîfe, 1960: 5).

Di pirtûkên edebiyata Erebi de jî behsa Kurdan hatîye kirin. Wekî nimûne el-Cahiz (w. 255/869) behsa Kurdan dike. (el-Cahiz, 1384/1964: I/510). Bedîuzzeman Hemedanî (w. 398/1008) nivîskarê ku bi *Meqamatê* xwe meşhûr e ew jî behsa Kurdan dike. (Hemedanî, Bedîuzzeman, 1923: 295). Pirtûkên ziman û ferhengên Erebi jî behsa Kurdan dikin. Îbn Sîde (w. 458/1066) dibêje ku Kurd qewmekî bi nav û deng û naskirî ne. (Îbn Sîde, 2000: VI/748). Xwedîyê *Tacu'l-erûs* ê ez- Zebîdî der heqê Kurdan de gelek melumatan dide. Paşê dibêje ku div ê mijarê de tiştê ku eşkere tê fêmkirin û rast ev e ku Kurd jî wek Farisan ji nesla Sam'in. (ez- Zebîdî, Murteda, IX/104; Çağmar, 2017:786-861). Di ilmê kalam û eqîdeyê de jî qala Kurdan tê kirin. (el-Ba'li, Muhammed, 1422: 67).

Mîna ku me got çawa ku di çavkanîyên Erebi ên kevn û klasik de behsa Kurdan hatîye kirin herweha di çavkanîyên nûjen ên Erebi de jî behsa Kurdan tê kirin. Gelek caran jî di

mijara qehremanîyê, nîjadperestiyê û bindestiyê de behsa wan hatîye kirin. (el-Cel'ud, 1407/1987: I/163; el-Husayn, Ahmed, 1420/1999: 359).

1. Ayeta Şazdemîn A Sureyê Fethê û Wateya wê

Di Qur'ana Kerîm de navê gel û miletan pir derbas nabe. Qur'an bi piranî li ser prensîban sekinîye; hinek zagonên giştî danîye. Digel vê yekê jî yek caran behsa ol û nîjadan jî dike. Wekî Rum, Cihû, Benî Îsraîl, File û Ereb. Gava ku mirov li van dinihêre, mirov dizane ku nêrîna Qur'anê nêrîneke îmanî ye; ne nêrîneke qewmî û nijadî ye. Heta di Qur'anê de -tevî ku Qur'an bi Erebî daketiye jî- peyva "Ereb" cîh negirtîye. Lê yazdeh duwazdeh caran bi telaffuza "Erebî" cîh girtiye. Ev jî nîşan dide ku Qur'an li prensîban tene dinihêre, ne li tiştêkî din. Weke ku me got vê pirtûka pîroz de behsa hinek taybetiyên qewm û gelên berê tê kirin. Bi mebesta girtina ders û ibretan. Da ku ev qewmana û buyerên ku hatîye serê wan ji mirovahiyê re bibe ders û îbret. Di Qur'ana Kerîm de navê Kurdan rast e rast derbas nabe. Lê belê di tefsîrên Qur'anê de di çend cîhan de navê Kurdan derbas dibe. Di hinek ayetên Qur'anê de mufessîr dibêjin ku ew ayetên hanê behsa Kurdan dikin. Mesnedê nêrînan van mufessîran hinek gotegot in, hinek jî şîrove ne. (Anqarawî, 5.497).

Weke ku me got navê qewm û gelên wekî Kurd, Tirk, Îngîlîz, Fars û hwd. di nav rûpelên Qur'anê bixwe de cîh negirtine. Lê belê di pirtûkên tefsîrê/şîroveyê yên ku piştî wefata Hz. Pêxember (s.x.l) bi demeke kin hatine amadekirin de, Kurd dibin mijara hin gotin û şîroveyan. Hinek mufessîran, hîn di dema sehabî û tabînan de gotine ku filan ayet filan gelî nîşan dide; di filan ayetê de behsa filan qewmî û miletî tê kirin. Ji wê serdemê heya îro di gelek tefsîran de navê Kurdan cîh girtiye. Yek ji van ayetan jî ayet a şazdemîn ya sûreyê Fethê ye.

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدْعُونَ إِلَى قَوْمِ آوِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُفَاتِلُوهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Ji bedewiyên ku li paş mane re bibêje: Hûn ê werin gazîkirin ji bo şer û cengekê bi qewmekî re ku (ew qewm) xwediyê hêzeke dijwar e. Hûnê bi wan re şer bikin an jî ewê (bê şer) bibin misilman. Eger hûn itaat bikin, dê Xweda Teala ecreke xweş bide we. Heger çawa ku we berê (ji şer) rû bada bû vê carê jî hûn rû babidin, dê (Xweda Teala) bi ezabekî bi êş we bide cezakirin. (Sureyê Feth, 48/16).

2. Şîroveya Ayetê

Qur'ana Kerîm kelimê Xwedê Teala ye. Di Qur'ana de bi hezaran ayet hene. Ji wan ayetan yek jî ev ayeta hanê ye ku me him metna wê him jî meala wê nivîsî. Li gor mijara me tiştê ku di vê ayetêde bala mirov dikişîne qismê "Hûn ê werin" *سُدْعُونَ إِلَى قَوْمِ آوِي بَأْسٍ شَدِيدٍ*

gazikirin ji bo şer û cengekê bi qewmekî re ku (ew qewm) xwediyê hêzeke dijwar e. Lewra di vê ayetêde Xwedê Teala behsa qewmekî dike. Dibêjîye ku ev qewm qewmekî xwedî hêzek e dijwar e. Derbarê vê ayetê de pir şîrove hatine kirin. Hin ji mufessîran gotine ku ew qewmê ku di ayetê de, derbarê wan de wekî “qewmekî ku xwediyê hêzeke dijwar in” hatîye gotin, Kurd in. Di hin rîwayetan de tê gotin ku ew qewm Rom in. Li gorî hin rîwayetên din jî ew qewm Faris in hwd. Ji dawîya vê ayetê mirov kare fêhm bike ku vî qewmê hanê bi îxtîyar û îrada xwe bê ceng û lec dîne Îslamê qebl kirîye û ketîye nav civaka Îslamê.

Di tefsîra Îbn Ebî Hatim er-Razî (w. 327/938) de derbas dibe ku ew qewm yan Farisin yan jî Kurdin. Tiştê girîng ev e ku ji bo Kurdan te’bîra Beariz hatîye bikaranîn. Heta Îbn Ebî Hatim pêşîye gotîye Beariz paşê gotîye ku Beariz Kurdin. (er-Razî, 1419: X/3300). Eş-Şewkânî (w. 1250/1834) jî dibêje ku Îbn Ebî Hatim ji Ebû Hureyre (r.x.l) hedîsek texrîc kirîye ku Ebû Hureyre gotîye ew qewm Kurd in. (eş-Şewkanî, 1414: V/61).

Di van çavkanîyan de tiştê din î balkêş jî ev e ku Îbn Kesîr (w.774/1373) gotîye ku ewna “Barizûn” in, lê Îbn Ebî Hatim ev nav weke navê “Beariz” qeyd kirîye. Gelo têkilîya vî navî û navê “Berzan” bi hev re heye an tune ye mirov nikare sedî sed tiştê bibêje. Lê dengên van peyvyan dişibihin hev. Fonetika herdu bêjeyan nêzî hev in. Ev tişt nakeve nav hududê vê xebatê. Ev tişt mijar a xebateke serbixwe ye. (er-Razî, 1419: X/3300; Îbn Kesîr, 1420-1999: 7/314).

Weke ku niha me got rîwayet bi vî awayî ne, ango di hinek rîwayetan de hatîye gotin ku ev qewm Kurd in, di hinekên din de jî hatîye gotin ku ev qewm Tirk in an jî Faris in an Rom in an hinek eşîrên mayîn ên Erebb in. Wek Hewazîn, Seqîf, Benû Henîfe hwd. Hinek mufessîran jî gotine ku ev qewm hîn nehatîye û dê paşê bê. (Îbn Kesîr, 1420-1999: 7/314). Ev nêrîn nêrineke rasttir e. Lewra lefza قَوْم/qewm di ayetê de hêma bi hawakî umûmî hêma jî wek bêjejeke nekra/nedîyar cîh girtîye. Ew jî nişan dide ku mirov nikare bêje ku île filan qewm e.

Rîwayeta ku dibêje ew qewm Kurd in, ji Ebû Hureyre (r.x.l) (w.58/678) hatîye ragihandin. Ji wî hatîye pirsîn bê ka ev qewm kî ne. Wî jî gotîye ku “Ew Barizûn in yanî Kurd in. (Îbn Kesîr, 1420-1999: 7/314). Ebû Hureyre (r.x.l) di vê hedîsêde dibêje ku “ew qewmekî wisa ye ku sol û pêlavên wan ji mû ne an jî ji pirçê ne”. Çawa ku tefsîra ayete de hatîye gotin dîsa ji Ebû Hureyre (r.x.l) hatîye pirsîrin ku ka gelo ev qewm kîne? Wî di şerha vê hedîsê de jî, wekî ku di şerha ayetê de gotibû, heman bersîv daye û gotîye ew qewm Kurd in. Ji tabînan, tabînê mezin û bi nav û deng Mucahîd (w.103/721) jî dîsa bi vî rengî hatîye rîwayetkirin. Tiştê ku di vê rîwayetêde bala mirov dikşîne ev e ku Kurd û Faris bi hev re hatine zikirkirin.

es-Suyûtî (w. 911/1505) di tefsîra vê ayetêde der heqê Kurdan de du rîwayetan peşkeş dike. Yek: dibêje ku Îbn Ebî Hatim ji Ebû Hureyre ragihandîye ku wî gotîye ew qewm Bearizin yanê Kurd in. Riwayetan duduyan jî ev e ku dibêje Îbn Munzur û et-Teberanî ji tabînan Mucahîd ragihandine ku wî gotîye ew qewm Kurd in. Wî evya bi tebîra “Kurdên ku Ecem in an jî Kurdên Eceman e” anîye zimên. es-Suyûtî jî vayê bi tabîra أكراد العجم Kurdên Eceman an jî Kurdên ku Ecem in bilêv dike. (es-Suyûtî, [t.y.]: VII/519; eş-Şewkanî, 1414: V/61).

Eş-Şewkânî dibêje ku Îbn Ebî Hatim texrîc kirîye û gotîye ew qewm Kurd in. Sadîq Hesên Xan (w.1307) dibêje ku ji Ebû Hureyre hatîye rîwayetkirin ku va qewma Kurd in. (eş-Şewkânî, 1414: V/61). Va rîwayetana pirê wan hinek îdia ne ku piştî Hz. Pêxember (s.x.l) hatine îdiakirin. Ji xwe Kurd bi qehremanî û dijwarîya xwe bi nav û deng in. Weke ku tê zanîn Ereba însana dîkin du beş. Gorî wan însan yan Ereba in yan jî ne Ereba in. Ereba ji mîletê ku ne Ereba in re dibêjin Ecem. Yanê ji xeynî Ereban dixwezî bila Kurd be Tirk be an jî bila Faris be ji hemîyan re dibêjin Ecem. Lê di vê noqteyê de mufessîrê meşhûr el-Alûsî (w. 1270/1854) dema ku vê ayetê tefsîr dike ew jî behsa van rîwayetan dike. Lê tiştê herî balkêş ev e ku el-Alûsî dibêje “em zanin ku Kurd mîletekî serbixweye, yanê Kurd musteqîlen mîletekî ji mîletan e. Îcaba ku bal bi Ereban an jî Eceman/Farisan bê nîspetkirin nake”. (el-Alûsî, 1415: XIII/257).

Di nav van tefsîran de tefsîra herî kevin tefsîra Îbn Ebî Hatim er-Razî ye. Wisa xuya ye ku tefsîrên piştî wî ev malumat ji Îbn Ebî Hatim girtine. Îbn Ebî Hatim dibêje ku Ebû Hureyre gotîye ku ew qewm Beariz/Bariz yanê Kurd in. Di vir de Kurd bi tena serê xwe hatine zikirkirin. Ne bi Faris ne bi Ereba ne bi Ecem ne jî bi ‘Erebtîyê. Ev jî tiştê girîng e ku bala mirov dikêşîne. Lewra mumkune ku çavkanîyên piştî wî li gor şert û mercên dema xwe hinek tişt lê zêdekiribin an jî kêmkiribin.

Ev rîwayetên ku li jorê hatine behskirin, rîwayetên nêzîkî 1200-1400 sal berî niha ne. Rastbûn û nerastbûna van rîwayetan mijara xebatek din e. Lewra teshîhkirina van rîwayetan ne di nav sînorên vê xebatê de ye. Mirov dikare bi rehetî bibêje ku herî kêr 1200-1400 sal berî niha Kurd bi vî navî dihatine naskirin. Hîn ji wan deman de peyva “Kurd” û “Ekrad” dihatine bikaranîn. Ji vir tê fêmkirin ku wê demê mirovên zana û bi nav û deng bi çavekî mezin li Kurdan dinihêrin. Îro jî ji ber Selaheddînê Eyyûbî, Ereba nemaze di mijara rizgarkirina Qudsa şerîf de bi hêviyekê li Kurdan dinihêrin. Hemî Misilmanên cîhanê dixwazin û hêvîdarin ku Xwedê Teala qehremanekî wek Siltan Selaheddîn bişîne.

Di vê mijarê de tiştêkî din î balkêş heye. Ev jî nîşanî me dide ku wê demê di nav Ereban de Kurd dihatin naskirin. Lewra sehabiyekî Hz. Muhammed (s.x.l) hebûye û navê wî Caban (r.x.l) bûye. Nîsba Caban (r.x.l) “el-Kurdî” bûye. Mirov fêm dike ku wê demê haya Kurdan û Ereban ji hev hebûye. Tiştêkî din î balkêş jî ev e ku di fonetîka peyva Kurd de li wê demê û heta îro tu guherîn çênebuye. Ev jî tiştêkî gelekî girîng e.

Gotina dawî li ser vê ayetê mirov dikare weha bibêje: Ayet ‘amm e yanê giştî ye ango Xwedê Teala gotîye ku “Qewmekî ku xwediyê hêzek e dijwar e”. Ev tê vê wateyê ku ji wê demê û heya roja qiyametê gelek qewmên din dikarin bikevin bin me‘na (sîvana) vê ayetê. Ji ber vê yekê mirov bi awayekî qet‘î (misoger) nikare bibêje ku ew qewmê ku Xwedê behs kiriye île (teqez) Kurd in, Tirk in, Faris in an jî qewmekî din e. Îro mirov bala xwe didê ku Xwedê Teala dîne xwe bi pir qewmên mayî parastîye û kirîye xwedî hêz. Ji xwe Xwedê Teala di Qur’ana pêroz de ev heqîqet beyan kirîye.

Encam

Dema ku mirov li çavkanîyên Erebi dinihêre, di derbarê Kurdan de gelek tiştan dibîne. Hinek ji van agahiyan erênî ne, hinek jî neyînî ne. Di gelek çavkanîyên Erebi de pêşiyê Kurd û Faris bi hev re hatine zikirkirin. Paşê li gel Kurd û Farisan navê Tirkan jî di çavkanîyên Erebi de cîh girtiye. Ango cîhê ku tê de behsa Kurdan hatîye kirin behsa Tirkan an jî Farisan hatîye kirin. Ev jî tiştêkî asayîye. Lewra dema ku Îslamîyet belav bû û derkete dervayî nivgirava Erebiştanê Erebi berî miletên din rastî Kurd û Faris û Tirkan hatin. Paşê ku ev miletê hanê misilman bûne tev bi hev re medenîyeta Îslamê ava kirin. Heta mirov kare bêje ku dema ku tê gotin çavkanîyên Erebi mebest ne tenha tiştên ku Ereban hanîne holê ye. Lewra çî tiştên ku li ser navê medenîyeta Îslamê hatîye holê digel Ereban keda Kurd, Faris û Tirkan hwd. jî ti de heye.

Ji van çavkanîyan yek jî tefsîrên Qur'ana Pîrozîn. Ji van pirtûkên tefsîran tê fêmkirin ku peyva “Kurd”, “Ekrad” û ew miletê ku bi Kurdî xeber dide 1400-1500 sal berî niha jî bi heman navî hebûne. Ev milet û zimanê wan wê demê jî di nav Ereban de dihate naskirin. Tiştêkî din ê balkêş jî ev e ku di alî fonetîkî de di vî navî de tu guhertin ne hatîye meydanê. Di çavkanîyên Erebi de Kurd carna bi serê xwe, carna jî bi Erebi û Tirk û Farisan re hatine zikirkirin. Pir caran Kurd, Tirk û Faris bi hev re hatine zikirkirin. Di vê derê de tiştêkî dinî balkêş heye ku ev jî biwêja أعراب العجم /Bedewîyên ku Ecem in an jî Bedewîyên Eceman e. Ev biwêj tebîrek e kevin e. Ku wateya wê “gundî, ehlê çolê, koçerê Eceman e”. Weke ku ji gundî û bedewî û koçerên Ereban re tê gotin أعراب /E'rab/Bedewî. Di çavkanîyên Erebi de hinek vê biwêjê ji bo Kurdan bikar tînin hinek jî ji bo Tirkan. Mesela el-Cahiz (w. 255/869) dema ku behsa Tirkan dike dibêje ku ewna xwedî ajal û konan in û أعراب العجم /Tirkên ku Ecem in an jî Tirkên Eceman e (el-Cahiz, I/510). Mesela el-Îsfehanî (w. Çaryek e pêşin a sedsal V./XI.) jî ji bo Tirkan biwêja أكراد النبط / Erebi Kurd in ku Nebatin an jî Kurd in Nebatîyan bikartîne. (el-Îsfehanî, 1420, I. 194). Ev hemî biwêjana ji encama nihêrîna Ereban e ku gelan wekî “Ecem” û “Erebi” dabeş dikin derketine holê. Tiştêkî din î balkêş jî ev e ku, ji bo Kurdan hinek navên din jî hatine bikaranîn. Weke “Beariz”. (el-Alûsî, 1415: XIII/257). Gelo tu tîkiliya vê peyvê û navê malbat/herêma “Berzanîyan” bi hev re heye an tune? Ev jî tiştêkî balkêş e û divêt xebat li ser bîn çêkirin.

Çavkanîyên Erebi di derbarê Kurdan de wekî deryayên bê binî ne. Heger li ser van çavkanîyan xebatên baş werin çêkirin dê gelek aliyên dîrok, çand, edebiyat û şaristanîya Kurdan baştir bêne fêmkirin.

Çavkanî

Ahmed b. Hanbel (1421/2001). *el-Musned*. thq. Şuayb Arnawud, Muessetu'r-rîsale.

el-Alûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd (1415). *Ruhu'l-meani fi tefsîri'l-Qur'ân 'i'l-azîm ve's-seb 'i'l-mesanî*. thq. Alî Abdalbârî Atîyye, Beyrut: Daru Îhyaî't-Turasî'l-Erebî.

el-Cahiz, (1384/1964). *Resaîl*. thq. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-xancî.

- el-Ba'li, Muhammed (1422). *el-Menhecu'l-qewîm*, thq. Muhammed K. Îmrân, Mekke: Daru alem.
- el-Cel'ud, (1407/1987). *el-Muvalat*. Daru'l-yeqîn.
- Çağmar, M. Edip (2017). *Tâcu'l-'Arûs'ta Kürtler*. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, IX. cilt, 18. sayı, 786-801. sayfa
- Derweze, İzzet (1383). *et-Tefsîru'l-hadîs*. Daru îhyai'l-kutubî'l-Erebîye.
- ed-Dînewerî, Ebu Henîfe (1960). *el-Exbaru't-tîwâl*. Qahîre: Daru îhyai'l-kutubî'l-Erebî.
- ed-Dîyarbekrî, Huseyin *Tarîxu'l-xemîs*. Beyrut: Daru sadir.
- el-Endelusî, Ebu Hayyan (1420). *el-Bahru'l-muhît*. Beyrut: Daru'l-fikr.
- el-Hanbelî, İbn Adil (1419/1998). *el-Lubab fî 'ulûmî'l-kîtab*. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-îlmiyye.
- el-Hicâzî, Muhammed (1413). *et-Tefsîru'l-wadih*. Beyrut: Darul-cîl el-cedîd.
- el-Himyerî, Suleyman (1420) *el-İktîfa*. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-îlmîyye.
- el-Husayn, Ahmed (1420/1999). *Dawetu'l-îmam*. Fehrestu mektebetî'l-melîk.
- el-Îmâdî, Ebussuud Efendî. *Îrşâdu 'aqlî's-selîm*. Beyrut: Daru îhyâî't-turasî'l-Erebî.
- el-Îsfehanî, er-Rağib (1420). *Muhadaratu'l-udeba*. Şîrketu darî'l-erqâm.
- el-Maqrizî, Taqîyuddîn (1420/1999). *Îmtaû'l-esma'*. Daru'l-kutubî'l-îlmîyye.
- en-Nuweyrî, Şîhabuddîn (1423). *Nîhayetu'l-ereb*. Qahîre: Daru'l-kutub we'l-wesâiqî'l-qewmîyye.
- er-Razî, Fexruddîn (1420) *Mefâtîhu'l-xayb*. Beyrut: Daru îhyâî't-turasî'l-Erebî.
- er-Razî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hatim (1419) *Tefsîru'l-Qur'anî'l-azîm musneden an Resulîllah s.a.v. ve's-sahabe ve't-tabiîn*. tahqîq, Esad Muhammed et- Tîb, Mekke: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz.
- el-Esbehanî, Ebu Nuaym (1409). *Hîlyetu'l-ewliya*. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-îlmîyye.
- el-Esqelanî, İbn Hacer (1379). *Fethu'l-barî*. Beyrut: Daru'l-marîfe.
- es-Serahsî, Şemsu'l-eimme (1414/1993). *el-Mebsut*. Beyrut: Daru'l-marîfe.
- es-Suyutî, *ed-Durru'l-mensûr*. Beyrût: Daru'l-fikr.
- eş-Şewkanî, Muhammed (1414). *Fethu'l-qadîr*. Dimaşq-Beyrût: Daru'l-keîmî't-tayyîb.
- et-Taberî, İbn Cerîr (1422/2001). *Camîu'l-beyan fî tewîlî'l-Qur'an*. Daru hicr.
- el-Qureşî, İbn Kesîr (1420-1999). *Tefsîru'l-Qur'anî'l-azîm*. thq, Samî b. Muhammed Selame, Daru taybe.
- el-Qurtûbî, Şemsuddîn (1384/1964). *el-Câmî' lî ahkamî'l-Qurân*. Mısır: Daru'l-kîtabî'l-Misriyye.
- el-Xuwarizmî, Ebu Bekr (1424). *el-Emsal el-muwellede*. Ebu Zaby: el-Mecmu's-seqafi.
- el-Wahidî, Ebu'l-Hasan (1415/1994). *et-Tefsîru'l-wesît*, Beyrut: Daru'l-kutubî'l-îlmîyye.

ez-Zebîdî, Murteda *Tacu'l-'arûs*. Daru'l-hîdaye.

ez- Zuhaylî, Wehbe (1418). *et-Tefsîru'l-munîr*. Dimaşq: Daru'l-fikr el-mausir.

Hemedanî, Bediuzzaman *Maqama*. thq, Muhamamed Muhyîddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-ezherîyye..

Îbn 'Aşûr, Muhammed (1984). *et-Tahrîr ve't-Tenwîr*. Tunus: Daru't-Tunusîyye.

Îbn Sîde, Ebu'l-Hasan (2000). *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-azam*. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-ilmîyye.

Îbn Teymîyye, *el-Îxtîyaratu'l-fiqhîyye*, (di nav el-Fetawa el-Kubra), Beyrut: Daru'l-marîfe.

Îbn Teymîyye, *el-Mesail ve'l-ecwibe*, el-Faruq el-hadîse.

Îbn Teymîyye, *Camîu'l-mesail*, Daru alemu'l-fewaîd.

Îbn Teymîyye, *Mecmûu'l-fetawa*, Medîne: Mecmeu el-Melik el- Fahd.

Mawerdî, Ebu Hasan. *Tefsîru'l-Mawerdî*. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-ilmîyye.

Merwezî, *Kîtabu'l-fîten*.

Mucahîd, (1410/1989). *Tefsîru Mucahîd*. thq, Muhammed Abdusselam Ebu'n-nîl, Misir: Daru'l-fikr el-Îslamî el-hadîs.

Nisaburî, Nizamuddîn (1416). *Xeraibu'l-Qur'an*. Beyrut: Daru'l-kutubî'l-ilmîyye,.

Reşîd Riza, (1990) *Tefsîru'l-menâr*. Misir: el-Hey'etu'l-Misrîyye.

Qadî, Beydawî (1418). *Tefsîru'l-Beydâwî*. Beyrut: Daru îhyaî't-turasî'l-Erebî.

http://www.theholyQur'an.org/?x=s_main&y=s_middle&kid=14&sid=48